

Yeni kitablar

“Ol kişi Oğuzun tamam bilicisiydi...”

(Akademik Kamal Abdullanın “Kitabi-Dədə Qorqud”da semantik sayrışmalar. Mifolinqvistika” əsəri haqqında)

“Ol kişi Oğuzun tamam bilicisiydi” deyərək, ilk növbədə, yada Dədə Qorqud düşür. Amma bu məqamda söhbət Xalq yazıçısı, akademik Kamal Abdulladan gedir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanını tədqiq edənler, onun haqqında söz söyləyənlər çox olmuşdur. Kamal Abdullanın özəlliyi ondadır ki, o, dastanda hamının baxdığını, lakin görə bilmədiyini görür, gizlinləri, sirr içindəkiləri, semantik sayrışmaları aşkara çıxarır.

Bu cəhətə görə bəzən Kamal Abdullanı Puşkinin “Motsart və Salyeri” əsərindəki Motsart obrazına bənzədirəm. Əsərdə Salyeri etiraf edir ki, nə qədər zəhmət çəksə də, Motsart kimi mükəmməl yaradıcılıq nümunələri yarada bilmir. Və ya Kamal müəllimi dirilik suyu arxasınca gedən Xızır İsgəndər haqqında olan əfsanədəki Xızır obrazına bənzədirəm. Xızır İsgəndər hər ikisi “abi-həyat car olan” bulağın yanına gəlirlər. Lakin o sudan içmək yalnız Xızırə nəşib olur və əbədi həyatı yalnız o qazanır...

Bəlkə də elə Kamal Abdulla dövrümüzlün Dədə Qorqududur. Eynən Oğuzdakı Qorqud kimi qaibdən dürlü xəbərler verə-verə insanları maarifləndirməyə, məlumatlandırmağa, onlara nəşə deməyə, öyrətməyə çalışır. Onun yaradıcılığında “Kitabi-Dədə Qorqud”a müraciət xətti fasiləsiz və səngiməzdir. Zaman-zaman Kamal Abdulla ilhamın vəhyindən ərsəyə gələn “Kitabi-Dədə Qorqud”a həsr olunmuş müxtəlif tədqiqat əsərləri ilə, həmçinin “Kitabi-Dədə Qorqud”un süjet, motiv və obrazlarını özündə əks etdirən bədii əsərlərlə elm cəmiyyətinin və ictimaiyyətin görüşünə gəlir. Kamal müəllim bu möhtəşəm sənət abidəmizi hər zaman yenidən və yeni çalarlarla gündəmə gətirməklə aktuallaşdırır, ona marağın sönməməsi, diqqətin azalmaması üçün daim çalışır. Kamal Abdulla daşdığı bu missiya ilə “Manqurd” əfsanəsində oğlu Jolomana “Adını xatırla, kim olduğunu xatırla, sən Jolomansan, sənin atan Donanbaydır” – deyən, oğlunun manqurdlaşmaması üçün çalışan Nayman ananı və ya Muxtar Auezovun “Sivilizasiyaların aşınması” poeməsindəki “Manas”dan ən azı bir parça əzbər söyləyə bilməyən oğlana qızını verməyə razı olmayan atanı xatırladır.

Bu yaxınlarda akademik Kamal Abdulla yenə öz ənənə və missiyasına sadıq qalaraq böyük bir hissəsi “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanına həsr olunmuş “Kitabi-Dədə Qorqud”da semantik sayrışmalar. Mifolinqvistika” adlı orijinal bir tədqiqat əsəri ilə elm cəmiyyətinin və ictimaiyyətin görüşünə gəldi. Əsər özlüyündə iki ayrı, tamam fərqli tədqiqat istiqamətini birləşdirməkdədir. Əsərin “Kitabi-Dədə Qorqud”da semantik sayrışmalar” hissəsində qeyd edilir ki, dastandakı bəzi anlayışların dərinə gizlənmiş mənalarını üzdeki, aydın tərəfin köməyi ilə anlamaq mümkündür. Semantik sayrışmalar dastan mətnində ilk baxışda anlaşılmayan məqamların üzərinə sayrışmanın işığını salır, onu görümlü edir və mətnin bir bütöv şəkildə anlaşılmasını təmin edir. Məsələn, Kamal Abdulla yazır ki, Beyrəyin nə üçün yeganə müsbət qəhrəman

kimi ölməyi hadisəsi semantik bütövün, yeni sayrışmanın görünən, işıqlı tərəfidir. Bu, bir nəticədir. Sayrışmanın qaranlıq, görünməyən tərəfi isə bu nəticənin səbəbidir. Beyrəyin ölümü kafir qızına verdiyi sözü tutmadığı, vədi yerinə yetirmədiyi üçün onun mifoloji təfəkkür tərəfindən cəzalandırılmasıdır. Bu isə sayrışmanın qaranlıq, görünməyən, gizli tərəfidir.

Və ya Kamal Abdullanın digər diqqətçəkən sayrışan məna aşkarlamalarından biri də Banuçiçəyin istəkliləri ilə bağlıdır. Banuçiçəklə Beyrəyin toyu ərəfəsində casusun Bayburd qalasının bəyinə dedi: “Baybecən bəy sənə verəcəyi qızını indi Beyrəyə verir” cümləsindən çıxış edərək Kamal Abdulla göstərir ki, Banuçiçəyin istəklilərindən (və ya adaxlılarından) biri də Bayburd qalasının bəyi olmuşdur. Burada Kamal Abdullanın gəldiyi daha önəmli qənaətlərdən biri odur ki, əgər Baybecən bəy Bayburd bəyinə qızı Banuçiçəyi verəcəkmisə, deməli “Bayburd bəyi ilə Dış Oğuz bəyi Baybecən arasında belə bir yaxınlıq üçün kifayət dərəcədə isti münasibət mövcud imiş”.

Daha bir maraqlı məqam dastanda təzahür edən sevinc və kədər hissləri ilə bağlı aparılan diğ təsnifatdır. Kamal Abdulla yazır ki, dastan qəhrəmanları sevinib gülərkən, bu, dastanda yalnız bir təqlidi sözlə ifadə olunur, onlar “qas-qas” güllülər. Lakin onlar kədərənib ağlayarkən isə bu akt dastanda bir neçə şəkildə ifadə olunur: onlar ya “bildir-bildir”, ya “zar-zar, ya da “ökür-ökür” ağlayırlar. Müəllif belə bir qənaət əldə edir ki, deməli qədim oğuzlar insan kədərinə daha həssas olmuşlar, kədəri daha dərinə anlamağa çalışmış, onun çalarlarına daha aktiv şəkildə vaxıf olmaq istəyibmişlər.

Tədqiqatda maraqlı doğuran məqamlardan biri də Kamal Abdullanın Təpəgözlə bağlı olan semantik sayrışmanı aşkarlamasıdır. Kamal Abdulla qeyd edir ki, dastanda aşkar şəkildə günah hissini daşımaq məhz Təpəgöz obrazına məxsusdur. O öz dərdini Basata danışarkən yeyib öldürdüyü günahsız oğuzlara görə özünü günahkar hesab etdiyini və buna görə özünə sui-qəsd etmək istədiyini bildirir. Kamal Abdulla belə bir nəticəyə gəlir ki, məhz buna görə Təpəgözü ədəbiyyat tariximizdə günah hissini daşıyan və intihar etmək istəyən ilk qəhrəman kimi tanımamız lazımdır.

Eyni şəkildə Bəkil, casus, at ağızlı Aruz Qoca, Basat da semantik sayrışmaların içində daha dolğun, daha dərin və daha hərtərəfli görünür.

Tədqiqatın “Mifolinqvistika” adlı 2-ci hissəsi elm aləmində bir ilkdir. Müəllif yazır ki, bu plan-prospekt uzun illər bu istiqamətdə aparılan müşahidələri və düşüncələri özündə ehtiva edir. Kamal Abdulla tərəfindən konturları cızılan, elmi döviyyəyə təqdim edilən yeni bir elmi tapıntı, kəşf olan mifolinqvistika elmi dilçiliyin və mifologiyanın birləşmiş məkanı kimi bizə kompleks şəkildə adek-

vat nəticələr əldə etməyə imkan yarada biləcək. Mifolinqvistika dilimizdə mövcud olan bir sıra (məsələn: qarşı yatan ala dağ, söz güləşdirmək, and içmək və s. kimi özündə mifoloji dövrün izlərini daşıyan) ifadələrin, sözlərin, deyim tərzinin, üstündən indiyədək etinasız keçdiyimiz mətləblərin dərin qatlarına işıq salacaq, onları bizim üçün daha anlaşılqı edəcək.

Tədqiqatın yekununda Kamal Abdulla “Mifolinqvistika” adlandırdığı bu yeni elmi istiqamət haqqında yazır: “İndiki halında mən oxucu qarşısında bu çıxışların ümumi bir siluetini qoymuş adam kimi özümü hiss edirəm. Sadəcə hələlik o da kifayətdir ki, oxucu bu silueti təsəvvüründə canlandırma bilsin və ola bilər ki, onun da mənə tövsiyələri əsasında bu ilkin yanaşma daha canlı ştrixlərlə zənginləşmiş bir istiqamətə dönsün. Hər halda mən buna ümid edirəm. “Mifolinqvistika” haqqında burada deyilənləri ilk təcrübə kimi qəbul etmək lazımdır. İlk təcrübə bizi hansı sahillərə gətirəcək – bunu bizə zaman göstərər”.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da semantik sayrışmalar. Mifolinqvistika” əsərində “Dədə Qorqud – prinsip kimi” adlı bir bəhs də var. Bu bəhsdə Kamal Abdulla Dədə Qorqudun nə zamansa real, konkret bir şəxsiyyət olmasına baxmayaraq, sonralar onun bir prinsipə, etalona çevrildiyini, zamanın fövqündə dayanan bir obraz olduğunu qeyd edir. Bu prinsip silsiləni artırmaq da olar, deyək ki, Boyan, Manas və manasçılar, rapsordlar, eddaların müəllifi Snoppu Sturluson və s. Düşünürəm, vaxt gələcək Kamal Abdulla da prinsipə çevrilərək zamanın fövqündə dayananlar silsiləsində öz yerini alacaqdır.

Biz hələ Kamal müəllimlə “Günortac”da görüşü gözləyirik (Söhbət müəllifin “Kitabi-Dədə Qorqud”un poetikasına giriş. Dansökülən variant” adlı tədqiqatından sonra nəzərdə tutulan əsərindən gedir). Müqəddəs missiyanı bundan sonra da fasiləsiz və yorulmadan daşması üçün Kamal Abdullaya Allahdan cansağlığı arzulayırıq.

Nail QURBANOV,
AMEA Folklor İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent